

Kâdî Beyzâvî Tefsirinde Teşbih Sanatı*

SÜLEYMAN GÜR*

Öz: İslam tarihindeki önemli belâğî tefsirlerden biri de Kâdî Beyzâvî'nin *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl* adlı tefsiridir. O, bu eserinde birçok belâgat konusuna yer vermekle birlikte "teşbih" sanatına özel bir ilgi göstermektedir. Çok sayıda beyit ve özdeyişle de istişhâd ederek söz konusu sanatın Kurân-ı Kerîm'de yaygın olarak kullanılan türlerine işaret etmekte, mürekkep, müfred ve temsili teşbihler hakkında önemli açıklamalar yapmaktadır. Teşbihin hazfedilen rükünlerini takdir etmeye çalışmakta, iki tarafında da (müşebbeh, müşebbehün bih) bulunması gereken ve tespiti oldukça güç olan ortak vasfın belirlenmesi noktasında dikkate değer vecihler zikretmektedir. Müfessirimiz bazı ayetleri birbiriyle mukayese ederek ve şüirlerden de faydalanarak, teşbih ve istiare arasındaki farklılara da temas etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Beyzâvî, Kur'ân, tefsir, belâgat, teşbih.

* Bu makale, yazarın Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırladığı *Kâdî Beyzâvî Tefsirinde Belâgat İlmi ve Uygulanışı* adlı doktora tezinden üretilmiştir.

* Öğr. Gör. Dr. | Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü

The Art of Simile in Qâdî Baydâwî's Tafsir

SÜLEYMAN GÜR

Abstract: One of the important rhetorical tafsirs in Islamic history is *Anwar al-Tanzil wa Asrar al-Ta'wil* by Qadi Baydawi. He covered many eloquence subjects in this tafsir and shows a special interest in "simile" art. He brought evidence by numerous verses and aphorism and pointed to the type of similes are widely used in the Quran. Then he made important explanations about singular and plural forms of similes and tried to uncover the hidden elements of analogy. He also mentions about the important ideas for determining a common attribute which must be present on both sides and which is very difficult to identify. Our commentator contacts the differences between simile and metaphor through comparing some verses with each other and using poetry.

Keywords: Baydawi, Quran, tafsir, rhetoric, simile.

Giriş

İlahi kitapların sonuncusu olan Kurân-ı Kerîm, fesâhat ve belâgatın zirvesinde yer alan bir kelâm harikasıdır. Asırlar boyunca İslâm uleması, özellikle de Kurân'ın edebi yönüne ağırlık veren müfessirler, ondaki belâğî sırları keşfedebilmek için adeta seferber olmuşlardır. Bu yolda gayret gösteren âlimlerden biri de meşhur müfessir Kâdî Beyzâvî (v. 685/1286)'dir. O, Kurân-ı Kerîm'in daha iyi anlaşılabilmesi için ayetleri belâğî açıdan tefsir etmiş, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vîl* adlı eserinde belâgat ilmini son derece başarılı bir şekilde uygulamış, Kurân'ın i'câzını, belâgatının üstünlüğünü, nazımının eşsiz güzelliğini ve etkileyiciliğini ortaya koymaya çalışmıştır. Onun bu tefsiri İslâm âleminde kısa zamanda şöhret bulmuş, gerek çağdaşları gerekse daha sonraki âlimler tarafından beğeniyle takip edilmiştir. Asırlar boyunca ilim meclislerinde okutulmuş, İslâmî tedrisatın vazgeçilmez ana kaynaklarından biri olmuştur.

İslâm dünyasının değişik bölgelerindeki seçkin âlimler tarafından üzerine yüzlerce haşiye, ta'lik ve benzeri çalışmalar yapılmış, ilim adamlarının ilgi odağı olmuş, binlerce ilim erbabının tetkik süzgecinden geçerek çeşitli inceleme ve araştırmalar sonucunda çok kıymetli bir eser olduğu kabul edilmiştir.¹

Bu eseri böylesi değerli kılan birçok yön bulunmakla birlikte, hiç şüphesiz bunlardan biri de onun belâgat konularına yer vermesidir. Bilindiği gibi Kurân-ı Kerîm, muhataplarına iletmek istediği mesajlarını daha etkili ve vurgulu bir biçimde ifade edebilmek için mecaz, istiare, kinâye, icâz, innâb, kasr gibi birçok anlatım üslubu kullanmıştır. Müfessirimiz de Kurân'ın beyânî i'câzını ortaya koyabilme gayretiyle bu belâğî sanatları göstermeye, onların söze kattığı güzelliği ve manâya kazandırdığı zenginliği ortaya koymaya çalışmaktadır. Özellikle de Kurân'ı Kerîm'in en belirgin üslup özelliklerinden biri olan teş-

¹ Kâtip Çelebi, "*Envâru't-Tenzil*" üzerinde yapılan şerh, haşiye ve ta'liklerin 46 tanesinin ismini zikrederken, Ömer Nasuhi Bilmen 75 haşiye ve 39 ta'liki müelliflerinin isimleriyle birlikte bir liste halinde verir ve bunların dışında daha başka çalışmaların da bulunduğunu ifade eder. Bkz. Kâtip Çelebi, Mustafa Abdullah, *Keşfü'z-Zumûn 'an Esâmî'l-Kütübi ve'l-Funûn*, thk., Muhammed Abdülkadir 'Ata, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan, 2008, I, 252-256; Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi*, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1974, II,530.

bih sanatının icra edildiği ayetler üzerinde durmakta, yer yer bu sanatla ilgili özlü bilgiler vermekte, bazen eserin hacmine göre tafsilatlı açıklamalar da yapmaktadır.

Bu makale hem Kur'ân âyetlerindeki teşbihleri ortaya koymak, hem de müfessirimizin bu âyetleri nasıl yorumladığını belirlemek amacıyla yazılmıştır. Bu maksatla öncelikle İlm-i Beyân'ın ana konuları arasında yer alan “teşbih” sanatı, rükünleri ve türleri hakkında kısaca bilgi verilecek, daha sonra Beyzâvî'nin bu sanatı tefsirinde nasıl uyguladığı örnek ayetler üzerinde gösterilecektir. Dolayısıyla çalışmamızın temel kaynağı müfessirimizin *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil* adlı tefsiri olacaktır. Bununla birlikte Beyzâvî'nin haşiyelerine ve bazı belâgat kitaplarına da gerekli görüldüğünde başvurulacaktır.

1. Genel Olarak Teşbih Sanatı ve Teşbihin Unsurları

Teşbih kelimesi, تَشْبِيْهٌ fiilinin masdarı olup sözlükte “benzetmek” manâsına gelir. Bir belâgat ıstılahı olarak, belirli bir maksat için aralarında bir veya daha fazla vasıfta benzerlik bulunan iki şeyin birini diğere benzetmek şeklinde tanımlanır.² Belâgatın üç ana dalından biri olan Beyân ilmindeki en önemli edebî sanatlarından biridir. İçerisinde güzellik ve letâfet unsurları barındırır, gizli olanı açık, akli olanı hissi gösterir. Uzak olanı yakın olana yaklaştırır. Manâya açıklık kazandırır, onu pekiştirir ve değerini yükseltir.³ Belâgat ilimleri içerisinde erken dönemde farkına varılan edebi sanatlardan biridir. Bu sanatların en şerefli ve en üstünleri arasında yer alır.⁴ Başlıca gayesi anlatımı somut hale getirmek, duygu ve düşüncüyü dinleyiciye etkili bir biçimde sunmaktır.

Bir teşbih, müşebbeh (مُشَبَّه; benzeyen), müşebbehün bih (مُشَبَّهٌ; kendisine benzeten), teşbih edatı (ادات التشبيه) ve vech-i şebeh (وجه

² Kazvîni, el-Hatib Celâluddin Muhammed b. 'Adirrahmân, *el-İzâh fî 'Ulûmi'l-Belâğa, el-Me'âni el-Beyân el-Bedî*, nşr., İbrahim Şemsüddin, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Kahire, 1424/2003, s. 164; Saraç, M.A. Yekta, *Klasik Edebiyat Bilgisi "Belâgat"*, Gökkuşbu, İstanbul, 2010, s. 129; Hâşimî, Ahmed, *Cevâbirul-Belâğa fî'l-Me'âni ve'l-Beyân ve'l-Bedî*, el-Mektebetü'l-'Asriyye, Beyrut, 1999, s. 219

³ Bulut, Ali, *Belâgat (Me'âni-Beyân-Bedî)*, Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013, s. 172.

⁴ Suyuti, Celâluddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, nşr. Mustafa Dîb el-Buğâ, Beyrut, 1996, II, 773.

شبهه; benzetme yönü/ortak vasıf) olmak üzere dört unsurdan meydana gelir.⁵ Her teşbihte bu unsurların tamamının bir arada bulunması şart değildir. Bazen bir ya da ikisi hafzedilebilir. Dört unsurun bir arada bulunuşuna şu cümleyi örnek verebiliriz: “انت كما الليث في الشجاعة: Sen, cesaretle aslan gibisin.” Bu cümlede انت müşebbeh, الليث müşebbehün bih, الشجاعة vech-i şebeh, كَ teşbih edatıdır. Bu unsurlardan müşebbehle müşebbehün bihe “tarafeyni teşbih” (teşbihin tarafları) adı verilir. Bunlar teşbihin temel iki rüknü oldukları için her teşbihte mutlaka yer alırlar. Ancak burada dikkat edilmesi gereken bir husus vardır; teşbihin iki ana unsurunun bulunması demek, onların bizzat söylenmeleri, metinde yer almaları demek değildir. Zira teşbihin taraflarından biri olan müşebbeh bilindiği için bazen hafzedilebilir. Bu durumda bir müşebbeh takdir edilir.⁶ Teşbihin taraflarından her ikisi, ya beş duyu organıyla algılanan somut türden olur (hissi) veya akılla bilinen soyut cinsten olur (akli) ya da muhtelif olurlar. Yani müşebbeh hissi, müşebbehün bih akli olur veya müşebbeh akli, müşebbehün bih de hissi olur. Ayrıca tarafların her ikisi müfred olabileceği gibi, tam aksine iki taraf da mürekkebe olabilir.⁷ Ya da iki taraftan biri müfred, diğeri mürekkebe olarak karma gelebilir.⁸

Vech-i şebeh (benzetme yönü) bu iki temel unsurun birleştiği ortak niteliktir. Teşbihin her iki tarafında bulunması gereken bu niteliğin ilke bakımından müşebbehün bihte daha güçlü ve daha meşhur olması gerekir.⁹ Ancak bu sayede benzeme vasfında daha zayıf durumdaki benzeyen unsura güç nakli sağlanır ve onun vurgulanmak istenen niteliği daha güçlü bir açıklamaya kavuşur.¹⁰ İki taraf arasındaki benzerlik, benzetme yönü açısından gerçek niteliklerde olabileceği gibi

⁵ Kazvîni, *el-İzâb*, s. 168; Teftazânî, *Mubtasaru'l-Meânî*, nşr., Hacı Ahmet Hulusi, Dersaadet, ts. s. 136.

⁶ Ali el-Cârim-Mustafa Emin, *el-Belâgatul Vâzıba*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 2007, s. 17; Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi*, s. 131.

⁷ Mürekkepten maksat birden fazla unsurun oluşturduğu bir heyet bir tasavvur olmalıdır. Böyle olmayanlar müfred kabul edilir. Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi*, s.132.

⁸ Râzî, Fahrüddin b. Ömer, *Nibâyetü'l-İcâz Fî Dirâyeti'l-İcâz Min Esrâri'l-Belâga*, nşr. Nasrullah Hacımüftüoğlu, Dâr-ı Sadır, Beyrut, 2004, s. 103 vd.; Sa'dî, Abdürrezzak Abdurrahman, *Tenbihü'l-Vüsna İlä İlmî'l-Beyân*, Dâru'l-Enbâr, Bağdad, 1997, s. 11-12; Hâşimî, *Cevâbiru'l-Belâga*, s. 221-225.

⁹ Sa'dî, *Tenbihü'l-Vüsna*, s. 6; Cârim & Emin, *el-Belâgatul Vâzıba*, s. 17.

¹⁰ Durmuş, İsmail, “Teşbih” *DİA*, TDV., İstanbul, 2011, XL, 553.

(tahkiki) hayale dayalı da olabilir (tahyili).¹¹ Teşbihin unsurları arasındaki benzetmeyi sağlayan edatlar ya “ك” ve “كَأَنَّ” gibi harflerdir ya da “مِثْل”, “شَبِيه”, “مِثْلِي” gibi isimlerdir veya “يشبه”, “بمِثَال”, “بناظر” gibi fiillerdir.¹²

Teşbih sanatıyla ilgili olarak taraflar, vech-i şebeh ve edat dikkate alınarak çeşitli bölümlenmeler yapılmış ve birçok teşbih çeşidi ortaya çıkarılmıştır. Burada Kur’an-ı Kerim’de yer alan ve müfessirimizin üzerinde durduğu başlıca türler ele alınacaktır.

2. Benzetme Yönü ve Benzetme Edatına Göre Teşbih Türleri

Bir teşbih kurgusunda yukarıda belirtilen unsurlardan vech-i şebeh ile teşbih edâtı, ikisi birden veya tek birisi, ibârede söylenmeyebilir. İkisinin birlikte söylenmediği teşbih “beliğ”, vech-i şebehin söylenmediği teşbih “mücmel”, söylendiği “mufassal”, teşbih edatının zikredildiği teşbih “mürsel”, zikredilmediği “müekked” teşbih olarak isimlendirilir.¹³ Bu şekilde benzetme yönü ya da edatının ibareden düşürülmesi dilde bir eksiklik olmayıp aksine teşbih sanatına zenginlik kazandırır. Zira belâgat âlimleri vech-i şebeh ile teşbih edâtının birlikte hazfedildiği teşbihin (beliğ teşbih) teşbih türlerinin en üstünü olduğunu, vech-i şebeh ya da teşbih edatının hazfedildiği teşbihin ise (müekked-mufassal veya mürsel-mücmel) derece bakımından belîğ teşbih-ten daha düşük olduğunu, bütün unsurların zikredildiği teşbihin ise (mürsel-mufassal) en zayıf halkayı oluşturduğunu ifade etmişlerdir.¹⁴ Beyzâvî, tefsîrinde teşbihin bu kısımlarını şöyle işlemektedir.

2.1. Mürsel Teşbih (التشبيه المرسل)

Teşbih edatı zikredilen teşbihlere “teşbih-i mürsel” denir.¹⁵

Örnek 1: كَأَنَّهُمْ حُشْبٌ مُسْنَدَةٌ “Onları gördüğün zaman kalıpları hoşuna

¹¹ Kazvîni, *el-İzâh*, s. 169; Teftazânî, *Mubtasaru'l-Meânî*, s. 137.

¹² Kazvîni, *el-İzâh*, s. 170; Teftazânî, *Mubtasaru'l-Meânî*, s. 146; Suyûtî, *el-İtkân*, II, 773; Meydânî, Abdurrahmân Hasan Habenneke, *el-Belâğatü'l-'Arabiyye*, Beyrut, 1996, II, 168; Haddâre, Muhammed Mustafa, *İlmü'l-Beyân*, Dâru'l Ulumi'l-'Arabiyye, Beyrut, 1989, s. 35.

¹³ Teftazânî, *Mubtasaru'l-Meânî*, s. 151-154; Hâşimî, *Cevâbirü'l-Belâğa*, s. 242.

¹⁴ es-Sekkâkî, Ebû Ya'kûb b. Ebî Bekr Muhammed b. Ali, *Miftâhu'l-'Ulûm*, Matbaatu Dâri'r-Risale, Bağdad, 1982, s. 583; Kazvîni, *Telhisü'l-Miftâh*, Şarih, Abdurrahman el-Berkuki, Dâru'l-Fikri'l-'Arabi, 1932, s. 290-291; Teftazânî, *Mubtasaru'l-Meânî*, s. 155; Meydânî, *el-Belâğatü'l-'Arabiyye*, II, 173-174.

¹⁵ Kazvîni, *Telhis*, s. 288; *el-İzâh*, s. 201; Teftazânî, *Mubtasaru'l-Meânî*, s. 154; Meydânî, *el-Belâğatü'l-'Arabiyye*, II, 173.

gider. Konuşurlarsa sözlerine kulak verirsin. Onlar sanki dayanmış odunlar gibidirler.” (Münafikun, 63/4). Münafıkların duvara yaslanmış kütüklere benzetildiği bu teşbih cümlesinde مُّ مُşebbeh (benzeyen), حُشْبُ مُسْنَدَةٌ müşebbehün bih (kendisine benzetilen), كَأَنَّ ise teşbih edatıdır. Vech-i şebeh ise (benzetme yönü) hafzedilmiştir. Dolayısıyla bu teşbih, edat zikredildiği için mürsel, vech-i şebeh hafzedildiği için mücmel adını alır. Tarafeyni teşbih, duyu organlarımızla algılanabilen somut varlıklar olduğundan her ikisi de hissidir. Ayrıca müşebbeh ve müşebbehün bih ayrılmaz bir bütünden bir tasavvurdan oluşmadığı için teşbihin her iki tarafı da müfredir.

Beyzâvî, âyetin tefsirinde teşbihi şu şekilde açıklar: “Son derece yakışıklı olan, fasih ve belîğ konuşan Abdullah b. Übeyy, kendisi gibi boylu poslu, endamlı, tatlı dilli, söz ustası bir cemaatle Resulüllah’ın meclisine gelirdi. Onların dış görünüşleri ve konuşmalarının fesâhati hoşta gittiğinden sözlerine kulak verilir. Ancak Allah Teâlâ onları ilim ve fikirden mahrum bir takım ruhsuz kalıplar olmaları yönüyle, duvara dayandırılmış kütüklere benzeterek dış görünüşlerinin ve sözlerinin ne kadar yanıltıcı olduğunu göstermiştir.”¹⁶

Müfessirimizin açıklamalarından anlaşıldığına göre teşbihteki vech-i şebeh yani müşebbeh ve müşebbehün bih’teki ortak nokta, ilim ve fikirden mahrum birtakım ruhsuz kalıplar olma vasıflarıdır.

Örnek 2: *إِنَّهَا تَرْمِي بِشَرِّ كَالْفَصْرِكَاةِ جَمَلٌ صَفْرٌ* “Şüphesiz cehennem, her biri saray büyüklüğünde kıvılcımlar saçar. Bunlar sanki birer kızıl devedir” (Mürselat, 77/32-33). Bu iki âyette birbirinden farklı iki teşbih bulunmaktadır. Birincisinde teşbih edatı “كَا” kullanılarak, cehennemin saçtığı kıvılcım köşke benzetilirken, ikincisinde farklı bir teşbih edatı “كَمَا” kullanılarak, bu kıvılcımlar kızıl develere benzetilmiştir. Her iki teşbihte de edat söylendiği için bu teşbihler birer mürsel teşbihtir. Ayrıca vech-i şebehleri mahzuf olduğu için mücmeldirler. Beyzâvî, her iki teşbihi ve mahzuf olan vech-i şebehleri şu ifadelerle açıklar: “Burada iki teşbih vardır. Birincisinde kıvılcım ‘büyüklük yönünden’ köşke benzetilmiştir. İkincisinde ise kıvılcım ‘renk, çokluk, peşpeşe gelmek, iç içe

¹⁶ Beyzâvî, Nâsirüddin Ebu Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî, *Envârü’l-Tenzîl ve Esrârü’l-Te’vîl*, thk, eş-Şeyh ‘Abdülkadir ‘İrfan el-‘Aşşâ’ Hassûne, Dârü’l-Fikr, Beyrut, 1996, V, 341.

girmek ve süratle hareket etmek bakımından' kızıl deveye benzetilmiştir.¹⁷ Her iki teşbihte yer alan müşebbehler (cehennemin saçtığı kıvılcım) bizim için hayali ve soyut bir kavram olduğundan akli, müşebbehün bihler (köşk ve kızıl develer) ise göz duyumuzla görülen somut varlıklar olduğundan hissidirler. Burada soyut gerçekliği olan bir durum, tabiattan alınan birtakım somut varlıklara benzetilerek canlı bir tablo şeklinde sunulduğundan hayal gücümüze ve zihin dünyamıza çok güçlü bir etki yapar.

2.2. Mükked Teşbih (التشبيه الموكد)

Teşbih edatı hazfedilen teşbihlere “teşbih-i mükked” denir.¹⁸

Örnek *وَتَرَى الْجِبَالَ تَحْسِبُهَا جَمَادَةً وَهِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ* “Dağları yerinde donmuş gibi hareketsiz görürsün, halbuki onlar, bulutların geçip gitmesi gibi geçip giderler” (Neml, 27/88). Kıyamet gününde dağların yürütülmesinin rüzgârın önündeki seri bulutlara benzetildiği bu teşbih kurgusunda, benzetme edatı zikredilmediği için bu teşbih mükked bir teşbih-tir. Âyetteki teşbihe Beyzâvî şu açıklamalarla işaret eder: Sura ilk üfürüldüğünde uzaktan bakan bir insan, dağları yerinde sabit bir halde görür. Oysa dağlar rüzgârın hızlı bir şekilde sürükleyip götürdüğü bulutlar gibi hareket ederler. Ancak göz bunların hareketini fark edemez. Çünkü dağlar gibi büyük cisimler aynı yörüngede hızlı bir şekilde hareket ettiklerinde, onlara bakan, seri bir şekilde gitmelerine rağmen, onların durduğunu zanneder.¹⁹

Bu teşbihin içerisinde ikinci bir teşbihin daha bulunduğunu ifade eden Ebus-Suud bu teşbihi şu şekilde açıklar: “Küçük tepecikleriyle birbirine eklenen zincir halkaları gibi algılanan dağların görüntüsü, ipçiklerle birbirine bağlanan atılmış pamuk yığını gibi rüzgârın önünde sürüklenen bulutların görüntüsüne benzetilir”²⁰

Duyu organları vasıtasıyla algılanabildiğinden dolayı her iki tarafı da (müşebbeh ve müşebbehün bih) hissi olan bu teşbihte, sıra sıra

¹⁷ Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil*, V, 436.

¹⁸ Kazvîni, *el-İzâb*, s. 200; Teftazânî, *Mubtasaru'l-Meânî*, s. 154.

¹⁹ Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil*, IV, 280; Şeyhzâde, Muhammed b. Muslihiddin Mustafa el-Kücevi (Kocaeli), *Hâşiyetü Mubyiddin Şeybzade 'alâ Tefsiri'l-Kâzî'l-Beyzâvî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1999, VI, 412.

²⁰ Ebussuûd, Muhammed b. Muhammed el-İmâdî, *el-İrşâdü'l-Akli's-Selîm İlä Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*, Dâru'l-İhyâit-Turâsî'l-'Arabi, Beyrut, trs., VI, 304.

dağların rüzgârların önündeki bulut kümeleri gibi yürütülmesi canlı bir film sahnesi gibi gözler önüne serilmekte, izleyicinin hayal ve düşünce dünyasını harekete geçirmektedir.

2.3. Mücmel Teşbih (التشبيه المجمل)

Vech-i şebahi hazfedilen teşbihlere “teşbih-i mücmel” adı verilir.²¹ Vech-i şebehin mahzûf olması az sözle çok manâ ifade etmek (icâz) olacağından mücmel teşbih mufassal teşbihe tercih edilir.

Örnek 1: وَعِنْدَهُمْ قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ عَيْنٌ كَأَنَّهِنَّ بَيْضٌ مَكْحُولٌ “Yanlarında bakışlarını yalnızca kendilerine çevirmiş iri gözlü eşler vardır. Sanki onlar (beyazlıklarıyla), saklanmış (gün yüzü görmemiş) yumurtalardır.” (Saffat, 37/48-49). Âyette teşbih edatı (ك) zikredildiği için bu teşbih mürsel, vech-i şebeh hazfedildiği için mücmeldir. Hurilerin, hangi yönden saklı yumurtaya benzedikleri belirtilmediği için ifade kapalıdır. Beyzâvî bu kapallığı şu edebi ifadelerle açıklamaya çalışır: “Yüce Allah o eşleri, saflık ve temizlik yönünden, toz ve benzeri şeylerden korunmuş sarımtırak deve kuşu yumurtasına benzetmiştir. Çünkü bu renk insan tenlerinin en güzel rengidir.”²² Müfessirimiz burada teşbihi zikrettiği gibi, yukarıdaki açıklamaları ile benzetme yönünün ne olduğunu da ortaya koyar. Bu benzetmede müşebbeh (huri), beş duyu organımızdan herhangi biriyle hissedemeyeceğimiz gaybi bir varlık olduğu için akli, müşebbehün bih (korunmuş yumurta) ise göz duyumuzla görülen bir varlık olduğu için hissidir. Soyut olan bir gerçeklik, tabiat-tan alınan somut bir varlığa benzetilerek tablo halinde zihinlerde canlandırılmıştır.

Örnek 2: فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَأْكُولٍ “Nihâyet onları yenilmiş ekin yaprakları gibi yapıverdi.” (Fil, 105/5). Her iki tarafı da hissi olan bu teşbih mücmel ve mürsel bir teşbihtir. Çünkü vech-i şebeh hazfedilmiş, teşbih edatı ise zikredilmiştir. Beyzâvî bu âyeti: “Allah Teâlâ fil ordusuna mensup kişileri, kurdun yiyip parçaladığı ekin yaprağı, ya da tanesi yenilip de içi boş kalan kuru başak atığı veya hayvanların yiyip midelelerinde öğüttükten sonra pislik halinde çıkardığı saman çöpü gibi kalın-

²¹ Kazvîni, *el-İzâb*, s. 191; Meydânî, *el-Belâgatü'l-Arabiyye*, II, 173.

²² Beyzâvî, *Envâru'l-Tenzil*, V, 12.

tilar haline getirdi”²³ şeklinde açıklayarak üç vecih zikreder.

Birinci veche göre; eabil kuşlarının attıkları taşlarla ordudaki askerlerin vücutlarında meydana gelen delik ve çizikler, böceğin yediği ekin yaprağındaki delik ve çiziklere benzetilmiştir. İkinci veche göre; onların ruhlardan arınmış kadavra halindeki cesetleri, tanesi (ruhu) alınmış işe yaramaz ekin başaklarına benzetilmiştir. Üçüncü veche göre; atılan taşların sıcaklığıyla onların içlerinin parçalanıp dağılması ve eklemelerinin birbirinden ayrılması, hayvanların yiyip dışkı halinde çıkardığı ufalanmış dağınık saman çöplerine benzetilmiştir.²⁴

Bu teşbihlerdeki benzerliği gösteren ortak noktaların oluşturduğu kompleks yapı, buradaki teşbihin benzetme yönünü oluşturmaktadır. Burada, sürü sürü kuşların Ebrehe'nin ordusundaki askerlere attıkları bu taşların onların bedenlerini nasıl paramparça edip, rüzgârın önünde savrulan saman çöpleri gibi yerlere serdiği somut bir şekilde ortaya konulmaktadır. Bu teşbihle helak olayının tüm detayları adeta görünümlü olarak canlı bir tablo halinde okuyucuya sunulmaktadır.

Örnek 3: *مَثَلُ الْفَرِيقَيْنِ كَالْأَعْلَى وَالْأَصَمِّ وَالْبَصِيرِ وَالسَّمِيعِ هَلْ يَشْتَوِيَانِ مَثَلًا أَفَلَا تَذَكَّرُونَ* “Bu iki zümrenin durumu, kör ve sağır ile gören ve işiten kimseler gibidir. Bunların durumları hiç birbirlerine denk olur mu? Hâlâ düşünmez misiniz?” (Hûd, 11/24). Yüce Allah'ın kâfirler grubunu körlere ve sağırlara, mü'minler grubunu da görenlere ve işitenlere benzettiği bu âyette teşbih edatı (ك) mevcut fakat vech-i şebeh mahzûf olduğu için mürsel ve mücmel bir teşbih vardır. Beyzâvî teşbihin hazfedilmiş olan benzetme yönünü (vech-i şebeh) takdir eder ve ardından bu teşbihin iki şekilde anlaşılabilirliğini şu şekilde beyan eder: “Burada kâfirin durumu, Allah'ın âyetlerini görmezden gelme açısından körün durumuna, Allah'ın âyetlerini duymama ve manâlarını düşünmeme açısından sağırın durumuna benzetilmişken mü'minin durumu ise, (Allah'ın âyetlerini) gören ve (onları) işiten kimsenin durumuna benzetilmiş olabilir. Çünkü bu ikisinin durumları birbirine zıttır. Bu durumda her biri iki sıfat itibarı ile iki şeye benzetilmiş olur (Yani kâfir köre veya sağıra, mü'min de görene veya duyana benzetilir). Ya da kâfir hem kör hem

²³ Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil*, V, 531.

²⁴ Konevî, 'İsamuddin İsmâ'il b. Muhammed, *Hâşiyetü'l-Konevî 'ala Tefsiri'l-İmamî'l-Beyzâvî*, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2001, XX, 442.

sağıra, mü'min ise hem gören hem de duyana benzetilmiş olabilir.”²⁵ Müfessirimizin açıklamalarından anlaşıldığına göre kâfirlerin kör ve sağırlara benzetildiği teşbihte benzetme yönü duyu organlarından faydalanmama, mü'minlerin gören ve duyanlara benzetildiği teşbihte ise duyu organlarından yararlanmadır.

2.4. Mufassal Teşbih (التشبيه المفصل)

Benzetme yönü (vech-i şebeh) zikredilen teşbihler “teşbih-i mufassal” diye isimlendirilir.²⁶ Teşbihin bu türünde dört rükünde ibarede yer aldığı için diğer teşbihlere göre daha açık ve anlaşılır olmakla birlikte, edebi yönden hepsinin en zayıfı kabul edilir.

Örnek 1: كَانَهُمْ حُرٌّ مُسْتَنْفِرَةٌ فَرَّتْ مِنْ قَسْوَرَةٍ “Onlar sanki aslandan ürküp kaçan yaban eşekleridirler” (Müddessir, 74/50-51). Bu benzetmede كَانَهُمْ teşbih edatı, هُمْ (müşrikler) müşebbeh, حُرٌّ (yaban eşekleri) müşebbehün bih, فَرَّتْ مِنْ قَسْوَرَةٍ (ürkmek, kaçmak) vechi şebektir. Bir teşbihte bulunabilecek dört rükünde bu benzetmede söylenmiştir. Dolayısıyla bu teşbih *mufassal* ve *mürsel* bir teşbihtir.

Burada müşriklerin Allah'ın uyarılarını duyduklarında ve Hz. Muhammed'i gördüklerinde sırt çevirip kaçmaları, vahşi eşeklerin aslanın kükremesini işittiklerinde veya aslan onlara görüldüğünde korkudan paniğe kapılıp her yana kaçışmalarına benzetilmiştir. Bu son derece sert ve canlı teşbihi Beyzâvî şu ifadelerle ortaya koyar: “شبههم في اعراضهم: Allah Teâlâ müşriklerin Kurân'ı dinlemekten yüz çevirmelerini ve kaçmalarını aslandan ürküp kaçan eşeklere benzetmiştir.”²⁷ Bu, onların durumlarının son derece çirkin olduğunu ortaya koyan, onları kınayan ve ayıplayan bir benzetmedir.²⁸

Örnek 2: إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُفَاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفًا كَانَهُمْ بُنْيَانٌ مَرْصُوصٌ “Hiç şüphe yok ki Allah, kendi yolunda, duvarları birbirine kenetlenmiş bir bina gibi saf bağlayarak çarpışanları sever” (Saff, 61/4). Âyetin كَانَهُمْ بُنْيَانٌ مَرْصُوصٌ kısmında teşbih sanatı bulunmaktadır. Bu benzetmede كَانَهُمْ teşbih edatı, هُمْ müşebbeh, بُنْيَانٌ müşebbehün bih, مَرْصُوصٌ benzetme yönüdür. Her iki

²⁵ Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil*, III, 229.

²⁶ Kazvinî, *Telbis*, s. 277; Teftazânî, *Mubtasaru'l-Meanî*, s. 151; Hâşimî, *Cevâbiru'l-Belâğa*, s. 235

²⁷ Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil*, V, 418.

²⁸ Konevî, XIX, 438.

tarafı da hissi ve müfred olan bu teşbihte benzetme yönü (مَرصُوصٌ) :sağlamlık ve kenetlenme) zikredildiği için bu teşbih *mufassal* bir teşbihtir. Allah Teâlâ savaş anında saf haline gelen ve düşmanla karşılaştığında yerlerinde sebat eden mücâhitleri, birbirlerine yapışıp tutunmaları ve savaşta sebat etmeleri hususunda, arada boşluk kalmaksızın birbirine kenetlenmiş muhkem bir yapıya benzetmektedir. Bu benzetmeyle Yüce Allah mü'minlere, düşmanlarla savaşırken bir ve bütün halinde nasıl durmaları gerektiğini öğretmekte, zafer için ciddiyet, azim, kararlılık, sebat ve dayanışmanın zaruri olduğuna işaret etmektedir.²⁹ Burada somut olan bir durum somut bir nesneye benzetilerek durum okuyucuya tablo halinde sunulmakta, bu sayede verilmek istenen mesaj zihinlerde daha kolay canlandırılmaktadır.

2.5. Belîğ Teşbih (التشبيه البليغ)

Benzetme edatı ve benzetme yönünün (vech-i şebeh) birlikte hazfedildiği teşbihtir.³⁰ Başka bir ifade ile sadece müşebbeh ve müşebbehün bih'in söylendiği teşbihtir. Teşbihin bu türü mürsel, mufassal ve mücmel teşbihlere nazaran daha kapalı ve zor anlaşılır olsa da, belâğî yönden onların en üstünüdür. Zira teşbihin unsurları azaldıkça anlam güçlenir.

Örnek 1 صُمُّ بُكُمْ عُمَىٰ فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ “Onlar, sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler. Artık (hakka) dönmezler” (Bakara, 2/18). Âyette yer alan عُمَىٰ , صُمُّ , بُكُمْ lafızlarının üçü de teşbih edatı ve vech-i şebehleri zikredilmediği için *belîğ* teşbihtirler. Aslında bu lafızlar هم كعمي , هم كبكم , هم كصم takdirindedirler. Bu cümlelerdeki teşbihlerin vech-i şebehleri, söylenen sözü duymama, gerçeği görmeme ve dilsiz gibi davranma ortak vasıflarıdır. Başka bir ifade ile işitme, konuşma ve görme duyularından yararlanmama özellikleridir. Münafıklar kulaklarını fonksiyonsuz bıraktıklarından dolayı sağırlara, dillerini fonksiyonsuz bıraktıklarından dolayı dilsizlere ve gözlerini fonksiyonsuz bıraktıklarından dolayı körlere benzetilmişlerdir.

Beyzâvî, söz konusu âyetin tefsirinde teşbihle istiare arasındaki farka temas eder ve şu önemli açıklamaları yapar: “Münafıklar kulakla-

²⁹ Beyzâvî, *Envâru't-Tenzil*, V, 333; Şeyhzâde, VIII, 200.

³⁰ Meydânî, *el-Belâğatü'l-Arabîyye*, II, 173; Hâşimî, *Cevâbiru'l-Belâğ*, s. 27

rını hakka tıkayıp, dilleriyle onu söylemekten kaçınınca ve gözleriyle âyetleri görmezden gelince hisleri dumura uğramış ve güçleri tükenmiş kimselere benzetilmişlerdir. Onlar hakkında bu ifadelerin kullanılması temsil/teşbih yolu ile olup istiare yolu ile değildir. Çünkü istiarenin şartı müstearun leh'un (müşebbeh) zikredilmemesidir. Eğer burada karine olmasaydı (mahzuf mübteda) kelimeler müstearun minhe (müşebbehün bih) hamledilebilirdi (o takdirde istiare olurdu). Tıpkı şair Züheyr'in şu sözünde olduğu gibi:

لَدَى اسَدٍ شَاكِي السِّتْلَاحِ مُقَدِّفٍ | لَهُ لَيْدٌ أَطْفَارُهُ لَمْ تُقَلِّمِ

Ben, tırnakları kesilmemiş, boynunun tüyleri kat kat keçeleşmiş, her tarafı ne kadar mümkün ise o kadar etlenmiş, cüssesi büyük ve pürsilah (tam silahlı) bir aslanın yanındayım.³¹

İstiarede müstearunleh'in gizlenmesi şart olduğundan söz sihirbazları (ustaları) bunun teşbihle karışmaması için çok dikkat ederler. Şair Ebu Temmam et-Tai'nin şu beyitte ifade ettiği gibi:

وَ يَصْنَعُهُ حَتَّى يَضْرِبَ الْجُهُولُ | بِأَنَّ لَهُ حَاجَةً فِي السَّمَاءِ

(Övülen kişi) öyle bir mertebeye doğru yüklesir ki, cahil onun gökte bir ihtiyacı olduğunu sanır.

Bu beyitte her ne kadar mübteda³² mahzuf olduğu için zikredilmemişse de söylenmiş kabul edilir (mukadder mezkûr hükmündedir). Bunun bir benzeri de şu beyittir:³³

اسدٌ عليٌّ و في الخروبِ نعامَةٌ | فتنخأ تَنْفِرُ من صغير الصَّافِرِ

(Sen) bana karşı aslan kesiliyorsun, savaşlarda ise rüzgârın uğultusundan, hatta hafif bir ıslıktan ürken, kanatları düşük bir deve kuşusun.³⁴

³¹ İstiarenin şartı müstearun leh'in (müşebbeh) aslen; yani lafzen, takdirene veya niyeten zikredilmemesidir. Bu beyitte müstearun leh külliye hazfedilip onun yerine müstearun minh (müşebbeh bih) kullanıldığından bu bir istiaredir. Şeyhzâde, I, 327-328.

³² Burada mahzuf mübteda şairin övdüğü Halid b. Yezid eş-Şeybanidir. Bkz., Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullâh Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf'an Hakâyiki Gavâmizi't-Tenzil ve Uyûmi'l-Ekâvil Fi Vücûbi't-Te'vîl*, thk., Muhammed Abdüsselam Şahin, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995, I, 84, muhakkıkın dipnotta düştüğü kayıt.

³³ Beyzâvî, *Envâru't-Tenzil*, I, 194-196; Ayrıca bkz., Şeyhzade, I, 325-330; Konevî, II, 270-275.

³⁴ Bu beyit de teşbih-i belîğ cümlesindedir. Zira burada اسد عليٌّ kavli انت اسد عليٌّ takdirdindedir. "Bir kelimada mahzuf ve mukadder olan şey, mezkur ve musarrah gibidir"

Beyzâvî tefsîrinin önemli haşiyelerinden birinin yazarı olan İbn Temcid konuyla ilgili olarak şu bilgileri aktarır: “Allah Teâlâ bu âyette, münafikların durumunu hakkı dinlememe, onu söylememe, ondaki iki cihan saadetini görmeme açısından sağırların, dilsizlerin ve körlerin durumuna benzetmiştir. Bu cümlenin istiare olması söz konusu değildir. Çünkü istiarede müstearun leh yer almaz. Burada ise müstearun leh/ müşebbeh (م) takdiren zikredildiği için bu bir teşbihtir. Zira mukadder mezkur hükmündedir. زيدُ اسدٌ cümlesi, تَظَنُّوا بِكُمْ عُقَى cümlesi gibidir. Beyan ehlinin önde gelenlerine göre bu bir istiare değil teşbih-i belîğdir. Teşbihin hakkı müşebbeh, müşebbehün bih, teşbih edatı ve vech-i şebekten ibaret olan dört rüknünün zikredilmesidir. Ancak vech-i şebeh umuma delalet etmek üzere, teşbih edatı da müşebbehin bizzat müşebbehün bih’in kendisi olduğu iddiasıyla hafzedilir. Bundan dolayı bu tür teşbih, diğerlerinde bulunmayan engin manâları içerir.³⁵

Beyzâvî’nin yukarıdaki açıklamalarından hareketle şu sonuçlar çıkarılabilir: Müfessirimiz burada, zaman zaman yaptığı gibi temsil lafzını teşbih manasında kullanmaktadır. Teşbih edatı ve vech-i şebehi mahzuf teşbihlere istiare diyenlerin görüşlerini reddetmektedir. İstiaarenin şartının müstearun lehin aslen zikredilmesi olduğunu belirtmektedir. Mahzufun mukadder hükmünde olduğuna işaret etmektedir. Kendi görüşünü desteklemek için bazı şiiirlerle istişhad etmektedir.

Örnek 2: “Rabbini-
zini bağışına, genişliği göklerle yer kadar olan ve Allah'a karşı gelmek-
ten sakınanlar için hazırlanmış bulunan cennete koşun” (Al-i İmran,
3/133). Âyetteki istişhad mahalli عَرْضُهَا السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضُ cümlesidir. Bu cümle-
den benzetme edatı ve benzetme yönünün hafzedildiğini Beyzâvî şu
veciz takdirle ortaya koyar. ائِ عَرْضُهَا كَعَرْضِهَا. Buna göre ibareden teşbih
edatı (ك) ve benzetme yönü (عرض;en) düşmüştür. Yani “genişliği göklerle
yer kadar olan” ifadesi, “göklerle yerin eni gibi eni bulunan” demek-
tir.

kaidesi gereğince, örnek ayette olduğu gibi burada istiareye mecal olmayıp, kelam teşbih-i belîge mahmuldür. Musa Kâzım, *Safvetü'l-Beyân fî Tefsiri'l-Kur'ân*, İstanbul Âmire Matbaası, 1335, s. 154-155.

³⁵ İbn Temcid, Muslihuddin Mustafa b. İbrahim er-Rûmî, *Hâşiyet'ü-bni't-Temcid 'ala Tefsiri'l-Kâzîl-Beyzâvî ve Me'abuHâşiyetü'l-Konevî*, I-XX, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2001, II, 270.

Müfessirimiz ayrıca: “En’den bahsedilmesi, temsili olarak genişliğini mübalağa etmek içindir, çünkü en boydan daha kısadır” ifadelerini de kullanır.³⁶ Yani burada maksat cennetin büyüklüğünü genişlikle açıklamaktır. Eni bu kadar olursa, uzunluğu ne kadar olur, düşün! Bu teşbihte benzetme edatı ile benzetme yönü gizlenmiştir. Buna teşbih-i belîğ denir.³⁷

Örnek 3: وَأَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ “Onun eşleri de mü’minlerin analarıdır” (Ah-zab, 33/6). Bu cümledeki teşbih, bir belîğ teşbihtir. Çünkü burada benzetme edatı ile benzetme yönü hafzedilerek sadece müşebbeh ve müşebbehün bih zikredilmiştir. Beyzâvî, buradaki teşbihi ve mahzup olan vech-i şebehi şöyle açıklar: “Peygamberin hanımları evlenmelerinin haramlığı ve kendilerine saygı gösterilmesi hususunda mü’minlerin annelerine benzerler. Bunun dışında, yabancı kadınlar gibidirler.”³⁸ Müfessirimizin beyanından açıkça anlaşılacağı üzere teşbihin tarafları arasındaki ortak vasıf (vech-i şebeh), haramlık ve saygıdır.

Teşbih-i belîğın diğer teşbih türlerinden üstün olmasının en önemli nedeni müşebbehin, müşebbeh bih seviyesinde değerlendirilmesidir. Yani müşebbeh, bizzat müşebbehün bih yerine konulur. Mesela bu örnek üzerinden hareketle bu durumu şöyle izah edebiliriz. “Peygamberin hanımları mü’minlerin anneleri gibidir” cümlesiyle “Peygamberin hanımları mü’minlerin anneleridir” ifadesi arasındaki fark açıktır. İkinci cümleden “benzemek bir yana, Peygamberin hanımları mü’minlerin bizzat kendi anneleridir” şeklinde bir manâ anlaşıldığından, bu cümle birincisinden daha veciz ve daha güçlüdür.

Örnek 4: وَأَرْسَلْنَا الرِّيحَ لُؤَاقِحَ “Rüzgârları taşıyıcı olarak gönderdik” (Hicr, 15/22). Âyette geçen لُؤَاقِحَ kelimesini حوامل şeklinde açıklayan Beyzâvî, buradaki teşbihi şu ifadelerle ortaya koyar: شبه الريح التي جاءت بخير من انشاء سحاب :ماطر بالحامل كما شبه ما لا يكون كذلك بالعقيم “Yağmur getirmeyen hayırsız rüzgâr kısıra benzetildiği gibi, yağmur dolu bulutlarla hayır ve bereket getiren rüzgâr da hamileye benzetilmiştir.”³⁹ Cümlede edat ve vech-i şebeh söylenmediğinden bu teşbih belîğ bir teşbihtir. Beyzâvî’ye göre ben-

³⁶ Beyzâvî, *Envâru’l-Tenzil*, II, 92

³⁷ Konevî, VI, 317.

³⁸ Beyzâvî, *Envâru’l-Tenzil*, IV, 364.

³⁹ Beyzâvî, *Envâru’l-Tenzil*, III, 366.

zetme yönü rüzgârın bereket getirmesidir. Müfessirimizin, bereket getirmeyen rüzgârların kısra benzetilmesinden kasdı *وَفِي عَادٍ إِذْ أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الرِّيحَ* Ad kavminde de ibretler vardır. Hani onların üzerine o kısır (köklerini kesen) rüzgârı göndermiştik. (Zariyat, 51/41) âyetidir. Buradaki *العقيم* ifadesi *كالعقيم* (kısır gibi) takdirindedir.⁴⁰

Örnek 5: *“O, geceyi size bir örtü yapandır”* (Furkan, 25/ 47). *الَّيْلَ لِيَأْسَا* cümlesinde teşbih edatı ve vech-i şebeh mahzuf olduğu için bu teşbih *beliğ* bir teşbihtir. *لِيَأْسَا* lafzı “*كاللباس*;örtü gibi” takdirindedir.⁴¹ Beyzâvî, buradaki teşbihi ve vech-i şebehi şu şekilde açıklar: “Gecenin karanlığı, örtme yönünden elbiseye benzetilmiştir.”⁴² *الَّيْلَ لِيَأْسَا* ifadesi *الليل كلباس في الستة* cümlesinden çok daha *beliğ*dir. Çünkü teşbihin zikredilen unsurları azaldıkça kıymeti artar. Ayrıca benzetme yönünün mahzuf olması okuyucuyu gecenin ve elbisenin bünyelerinde barındırabilecekleri bütün ortak özellikleri araştırmaya sevk ederek zihin dünyasını harekete geçirir.

Örnek 6: *“Onlar, size elbisedirler, siz de onlara elbisesiniz”* (Bakara, 2/187). Burada atıf harfi *vav*’la birbirine bağlanan iki teşbih vardır (*هُنَّ لِيَأْسَا*, *وَأَنْتُمْ لِيَأْسَا هُنَّ*). Bu teşbihlerin her ikisinde de benzetme edatı ve benzetme yönü hazfedilmiştir. Aslında bu ifadeler *هن كلباس* *ve لكم* takdirindedir. Dolayısıyla bu teşbihler birer teşbih-i *beliğ*dir. Müfessirimiz, buradaki teşbihi şu şekilde açıklar: “Erkek ve kadın yatakta boyun boyuna yattıklarından ve birbirlerini sardıklarından elbiseye benzetilmişlerdir. Ya da erkek ve kadının her biri arkadaşının durumunu örttüğü ve onu kötü şeylerden koruduğu için elbiseye benzetilmişlerdir.”⁴³

3. Diğer Teşbih Türleri

3.1. Maktûb Teşbih (التشبيه المقلوب)

Benzeme yönünün müşebbehte, müşebbehün *bih*’ten daha üstün olduğu iddia edilerek müşebbehte müşebbehün *bih*’in yerlerinin değiş-

⁴⁰ Konevî, XI, 136.

⁴¹ Konevî, XIV, 114.

⁴² Beyzâvî, *Envârü’l-Tenzil*, IV, 221.

⁴³ Beyzâvî, *Envârü’l-Tenzil*, I, 468.

tirilmesiyle yapılan teşbihtir.⁴⁴ Teşbihin bu türüne “ma’kûs;المعكوس” ve “mün’akis;المعكس” teşbih de denilir.⁴⁵

Örnek 1: ذَلِكْ بِأَنَّهُمْ قَالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا “Bu, onların, ‘Alışveriş de faiz gibidir’ demelerinden dolayıdır” (Bakara, 2/275). Âyetin إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا cümlesinde “teşbih-i maklûb” sanatı vardır. Zira müşebbeh, müşebbehun bih yerine konulmuştur. Eğer burada teşbih-i maklûb yapılmamış olsaydı ibarenin “faiz alışveriş gibidir” şeklinde gelmesi gerekirdi. Çünkü teşbih kuralına göre müşebbehün bih’in müşebbehten güçlü olması gerekir. Ancak ribacılar, faizin helâl olduğuna o kadar inandılar ki, bu inançları onları, faizi, kendisine kıyas yapılan bir asıl saymalarına sevk etti ve neticede teşbihi tersine çevirerek alışverişini ribaya benzettiler.

Bu benzetmeyi Beyzâvî şöyle açıklar: “Kelamın aslı البيع مثل الربوا : ‘Faiz alışveriş gibidir’ şeklindeydi. Fakat Yahudiler mübalağa için müşebbehle müşebbehün bih’in yerini değiştirerek ifadeyi ters çevirdiler. Sanki faizi asıl yapıp alışverişini ona benzettiler. Halbuki aralarındaki fark açıktır. Çünkü bir dirheme karşılık iki dirhem veren, bir dirhemi zayı etmiştir. Ancak bir dirhem değerindeki bir eşyayı iki dirheme satın alana gelince, belki de ona olan ihtiyacı yahut kâr beklentisi bu açığı kapatabilir.”⁴⁶

Karşılıklı değişim esasına dayanan alışveriş ihtiyacı için yapılırdı. Onda hile ve aldatma söz konusu değildir. Faiz ise muhtaç durumda olanı mutlak manâda sömürü esası üzerine kuruludur. Karşılığında bir bedel veya bir ivaz yoktur. Dolayısıyla faizi ticaretten daha üstün tutup ribayı esas alanların bu iddialarının tutarlı bir tarafı yoktur. Nitekim müfessirimiz bu durumu âyetin devamının izahında şöyle açıklar: Yüce Allah: “Allah, alışverişini helâl, faizi haram kılmıştır” buyruğu ile ribayı asıl yapıp ticaretten daha üstün saymalarını kabul etmemekte, kıyaslarının da fasit bir kıyas olduğunu bildirmektedir.”⁴⁷

Örnek 2: أَفَمَنْ يَخْلُقُ كَمَنْ لَا يَخْلُقُ “Şu hâlde yaratan, yaratamayan gibi olur mu?” (Nahl, 16/17). Âyetteki ibarenin أَفَمَنْ يَخْلُقُ كَمَنْ لَا يَخْلُقُ “Yaratmayan yaratan gibi olur mu? şeklinde gelmesi gerekirdi. Ancak özel bir ne-

⁴⁴ es-Sekkâkî, *Miftâbu'l-Ulûm*, s. 573; Hâşimî, *Cevâbiru'l-Belâğa*, s. 240

⁴⁵ Sa'dî, *Tenbibü'l-Vüsnan*, s. 8.

⁴⁶ Beyzâvî, *Envâru't-Tenzil*, I, 574.

⁴⁷ Beyzâvî, *Envâru't-Tenzil*, I, 574.

denle müşebbeh ve müşebbehün bih'in yerleri değiştirilerek ibare âyetteki gibi gelmiştir. İşte bu tür teşbihlere teşbih-i maklub denilmektedir.

“Allah Teâlâ kemal-i kudretine, hikmetinin sonsuzluğuna ve saydığı harikaları yalnız kendisinin yarattığına üst üste deliller getirdikten sonra müşriklerin, bunlardan bir şey yaratmak şöyle dursun herhangi bir şeyi icat etmeğe dahi muktedir olamayanları (putları) kendisine ortak yapmalarını reddetmektedir” ifadeleriyle âyeti tefsir eden Beyzâvî buradaki teşbih için معكوس lafzını kullanır ve bu teşbihi şu şekilde gösterir: “Kelamın hakkı لا يخلق كمن يخلق: ‘Yaratmayan yaratan gibi olur mu?’ şeklinde gelmekti. Ancak Yüce Allah müşriklerin aciz varlıkları kendisine benzeterek Onu da onların cinsinden kıldıklarına dikkat çekmek için müşebbehle müşebbehün bih'in yerini değiştirmiştir.” Âyetin devamında yer alan “düşünmüyor musunuz” ifadesini de “eğer düşünseydiniz bu kıyasın ne kadar bozuk olduğunu anlardınız. Bu durum o kadar açıktır ki azıcık düşünen ve sağına soluna bakan akıl sahibi bir kimse için meydandadır” şeklinde açıklayarak onların bu fasit kıyaslarını reddetmektedir.⁴⁸

3.2. Tahyili Teşbih

Müşebbehün bih hayali olan teşbihlere denir.⁴⁹ Bu teşbih türünde manâlar, suretlerin zihni bir gayretle hayalde canlandırılmasıyla ortaya konur.

Örnek 1: *إِنَّهَا شَجَرَةٌ تَخْرُجُ فِي أَصْلِ الْجَحِيمِ طَلْعُهَا كَأَنَّهُ رُؤْسُ الشَّيَاطِينِ* “O, cehennem binde biten bir ağaçtır. Tomurcukları şeytanların başları gibidir” (Safat, 37/64-65). Beyzâvî, buradaki teşbihi şu ifadelerle gösterir: “Tomurcukların şeytanların başlarına benzemesi çirkinlik ve korkunçluk bakımındandır. Bu tahyili bir teşbihtir. Üstün ve iyi olan birisini meleğe benzetmek gibi.”⁵⁰ Şeytanlar ve onların başlarının mevcudiyeti her ne kadar gerçek olsa da insanlar onları göremedikleri için hariçte bunların insan için bir gerçekliği yoktur. Onları ancak hayal yoluyla tasavvur edebilirler. Vehim gücüyle insanların hayalinde şeytanlar suret ve siret

⁴⁸ Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil*, III, 391.

⁴⁹ Şeyhzâde, VII, 136; Konevî, XVI, 270.

⁵⁰ Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil*, V, 15.

bakımından son derece çirkin ve korkunç varlıklar olarak canlanırlar. Melekler ise üstün faziletlerinden dolayı hem suret hem de siret bakımından insanlar tarafından son derece latif varlıklar olarak tahayyül edilirler. Bundan dolayı iyi ve güzel şeyler meleklerle, kötü ve çirkin şeyler de şeytanlara benzetilir.⁵¹ Bu teşbih kurgusunda edat zikredildiği için bu teşbih *mürsel*, vech-i şebeh hazfedildiği için *mücmeldir*. Müfessirimiz, müşebbeh ve müşebbehün bih'teki mahzuf ortak niteliğin “çirkinlik ve korkunçluk” olduğu kanaatindedir.

3.3. Mürekkeb Teşbih

Teşbihin her iki tarafının (müşebbeh ve müşebbehünbih) veya birisinin, birbirinden ayrılması mümkün olmayan birden çok unsurun oluşturduğu bir tasavvurdan meydana gelmesidir.⁵²

Örnek 1: مَثَلٌ مَّا يُنْفِقُونَ فِي هَذِهِ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَثَلِ رِيحٍ فِيهَا صِرٌّ أَصَابَتْ حَرْثَ قَوْمٍ ظَلَمُوا أَنفُسَهُمْ فَأَهْلَكَتُهُ وَمَا ظَلَمَهُمُ اللَّهُ وَلَكِنْ أَنفُسُهُمْ يَظْلِمُونَ “Onların bu dünya hayatında harcadıkları malların durumu, kendilerine zulmeden bir topluluğun ekinlerini vurup mahveden kavurucu ve soğuk bir rüzgârın durumu gibidir. Allah, onlara zulmetmedi. Fakat onlar kendi kendilerine zulmediyorlar” (Âl-i İmran, 3/117). Burada kâfirlerin böbürlenmek ve riya için yaptıkları harcamaların tamamının boşa gittiği son derece çarpıcı ve canlı bir temsille anlatılmaktadır. Onların, Allah'ın rızasını aramaksızın, insanlar arasında güzelce anılmaya ve övülmeye sebep olan şeyler uğrunda mallarını infâk etmeleri, soğuk bir rüzgârın isabet etmesiyle yok olup giden ekine benzetilmektedir. Bu benzetmeyi Beyzâvî şu ifadelerle açıklar: “Allah Teâlânın maksadı, kâfirlerin zayi olan harcamalarını şiddetli ve çok soğuk bir kasırganın vurduğu, kendileri için ne dünyada ne de ahirette hiçbir yarar bırakmadığı ekine benzetmektir. Bu teşbih bir mürekkeb teşbihtir. Bundan dolayı teşbih edatının ekin (حَرْث) kelimesinin başına değil de rüzgâr (رِيح) kelimesinin başına getirilmesinde bir mahzur görülmemiştir. Ayrıca كَمَثَلِ مَهْلِكِ رِيحٍ (rüzgârın helak ettiği) şeklinde bir takdir de caizdir.”⁵³ Müfessirimiz son açıklamalarıyla bu teşbihte yer alan müşebbehün bih'in, ayrışabilen basit bir yapıdan değil, aksine “kendilerine zulmeden bir topluluğun ekinlerini vurup

⁵¹ Şeyhzâde, VII, 136.

⁵² Konevî, VI, 286; Bulut, *Belâgat*, s. 175.

⁵³ Beyzâvî, *Envâru'l-Tenzil*, I, 82.

mahveden kavurucu ve soğuk bir rüzgâr” şeklinde, birbirinden ayrışması mümkün olmayan kompleks bir yabıdan, bir tasavvurdan oluştuğu için teşbih edatının ilk bakışta müşebbehün bih gibi algılanan “ekin” kelimesinin başında yer alma beklentisinin doğru olmadığına, zira bu tür mürekkep teşbihlerde müşebbehün bih’in sadece teşbih edatının başında yer aldığı kelime değil, o benzetmede bulunan bütün cümlelerden anlaşılın, karma bir manâ tablosu olduğuna, dolayısıyla yapıya bütüncül bakmak gerektiğine dikkat çekmek istemiştir.

Örnek 2: *إِنَّمَا مَثَلُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَاءٍ أَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ مِمَّا يَأْكُلُ النَّاسُ وَالْأَنْعَامُ حَتَّىٰ إِذَا أَخَذَتِ الْأَرْضُ زُخْرُفَهَا وَازَّيَّنَتْ وَظَنَّ أَهْلُهَا أَنَّهُمْ قَادِرُونَ عَلَيْهَا أَتَيْنَاهَا أُمْرًا لَيْلًا أَوْ نَهَارًا فَجَعَلْنَاهَا حَصِيدًا كَأَن لَّمْ تَغْنَبُ إِذَا أَخَذَتِ الْأَرْضُ زُخْرُفَهَا وَازَّيَّنَتْ وَظَنَّ أَهْلُهَا أَنَّهُمْ قَادِرُونَ عَلَيْهَا أَتَيْنَاهَا أُمْرًا لَيْلًا أَوْ نَهَارًا فَجَعَلْنَاهَا حَصِيدًا كَأَن لَّمْ تَغْنَبُ* “Dünya hayatının hâli, ancak gökten indirdiğimiz bir yağmurun hâli gibidir ki, insanların ve hayvanların yedikleri yeryüzü bitkileri onunla yetişip birbirine karışmıştır. Nihâyet yeryüzü (o bitkilerle) bütün zinet ve güzelliklerini alıp süslediği ve sahipleri de onun üzerine (her türlü tasarrufa) kadir olduklarını sandıkları bir sırada, geceleyin veya güpegündüz ansızın ona emrimiz (afetimiz) geliverir de, bunları, sanki dün yerinde hiç yokmuş gibi, kökünden yolunmuş bir hâle getiririz. İşte düşünen bir toplum için, âyetleri böyle ayrı ayrı açıklıyoruz” (Yunus, 10/24). Bu âyette, dünya hayatı ve onun geçici nimetlerinin elde edildikten kısa bir süre sonra aniden elden çıkması; gökten yağın yağmurla yeşerip yeryüzünü süsleyen bitkilerin yetişip geliştikten hemen sonra şiddetli bir felaketle kuruyup çöp haline gelmesine benzetilmiştir. Âyetteki teşbihi müfessirimiz şu şekilde açıklar: “Kısa bir süre önce bitkiler taptaze ve yemyeşil iken, gün ve sık bir şekilde yeryüzünü süslemişken, sahipleri de ekinlerinin afetten kurtulduğunu zannederek tamahları kabarmışken, birdenbire yeşilliğinin yok olup gitmesi, bitkilerin çer-çöp haline gelmesi, şeklindeki hikayenin toplu manâsı bu teşbihin müşebbehün bih’idir. Her ne kadar كَمَاءٍlafzının başında teşbih edatı (كَمَاءٍ) olsa da, bu lafız müşebbehün bih değildir. Çünkü bu mürekkep (girift) teşbihlerdendir.⁵⁴ Müfred teşbihlerde, teşbih edatı “kâf”ın başında bulunduğu lafız umumiyetle müşebbehün bih kabul edilir. Müfessirimiz bu bilgidен hareketle buradaki ”kâf” harfinin başında bulunduğu “كَمَاءٍ” sözcüğünün müşebbe-

⁵⁴ Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, III, 193.

hün bih olarak algılanmaması için bu açıklamayı yapmış ve müşebbehün bih'in mürekkebe, yani bu edatın devamında yer alan ifadenin tamamının oluşturduğu bir tasavvur, ayrılmaz bir yapı ve karma bir manâ tablosundan müteşekkil olduğunu belirtmiştir.

3.4. Temsili Teşbih

Teşbihte, vech-i şebeh birbirinden ayırtılamayacak şekilde iki veya daha fazla vasıftan meydana gelen bir tasavvur ise böyle teşbihlere temsil-i teşbih denirken,⁵⁵ benzeme noktası kolayca bilinebilen, üzerinde çokça düşünmeye ihtiyaç duyulmayan teşbihe ise temsili olmayan (gayr-i temsili) teşbih adı verilir. Temsili teşbihte benzeme noktası taraflardan birinde veya her ikisinde duyularla algılanmayan soyut nitelikte olduğunda ancak te'ville ve fikri gayretle kavranabilir. Bundan dolayı bu tür en zor teşbih kategorisine girer.⁵⁶ Bununla birlikte söze kuvvet verdiği, fikri harekete geçirdiği ve gönülde haz uyandırdığı için teşbihin en önemli ve tesirli olanı kabul edilir.⁵⁷

Beyzâvî'nin üzerinde en çok durduğu ve yer yer detaylara girerek açıklamalar yaptığı edebi sanatlardan biri de temsili teşbih sanatıdır. Bu tür temsiller oldukça güçlü bir anlatım ve son derece parlak benzetmeler içerirler. Müfessirimizin temsil kelimesinin türediği kök olan “mesel” kelimesiyle ilgili açıklamalarını verdikten sonra örnek âyetler üzerinde bu sanatı nasıl uyguladığı incelenecek: “Mesel; مثل” kelimesi aslında “benzer, eşit, denk” manâsındadır. Arap dilinde شَبِهَ / شَبِهَهُ / شَبِهَتْ denildiği gibi مَثِيلٌ / مَثَلٌ / مِثْلٌ de denilir. Daha sonradan dillerde dolaşan sözlere de “mesel” (darb-ı mesel, deyim, atasözü) denilmiştir. Ancak bu deyim, sadece kendisinden ders çıkarılabilecek sözler için kullanılmıştır. Bundan dolayı bu kalıplara dokunulmamış ve bu örnekler aynen korunmuştur.”⁵⁸

Örnek 1: مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ “Onların durumu, (geceleyin) ateş yakan kimsenin durumuna benzer: Ateş tam çevresini aydınlattığı sırada Allah ışıklarını yok edi-

⁵⁵ Kazvîni, *el-İzâh*, s. 190; Sa'dî, *Tenbihü'l-Vüsnan*, s. 17; Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi*, s. 132.

⁵⁶ Durmuş, İsmail, “Temsil”, *DİA.*, TDV., İstanbul, 2011, XL, 434-435.

⁵⁷ Akdemir, Hikmet, *Belâgat Terimleri Ansiklopedisi*, Nil Yayınları, İzmir, 1999, s. 360.

⁵⁸ Beyzâvî, *Envâru'l-Tenzil*, I, 186.

verir de onları göremez bir şekilde karanlıklar içinde bırakıverir” (Bakara, 2/17).

Benzetmeler yaparak, misaller vererek, geçmiş olaylardan faydalanarak birtakım hususları açıklamak, Kur’ân-ı Kerim’de sıkça görülen bir anlatım metodudur. Bu âyeti kerimede de Yüce Allah münafıkların huzursuz, şaşkın ve tutarsız durumlarını, işlerinin içyüzlerinin çabucak açığa çıkışını temsili bir teşbihle tasvir etmiştir. Canlı bir tablo halinde sunulan bu sahnede münafık ateş yakan bir kimseye, onun zahiren mü’min görünmesi ateşin etrafını aydınlatmasına, imanından artık fayda görmeyişi de ateşin sönmesine benzetilmiştir. Kur’ân’da “mesel” kalıbıyla başlayan temsillerin çoğunluğunda vech-i şebeh birçok benzerlik noktasından meydana gelen bir bütün olduğundan bu temsiller *temsîl-i teşbih* kapsamındadır. Bu tür temsillerde, tıpkı bu örnekte olduğu gibi umumiyetle nifak-münafık ve ameli, iman-mü’min ve ameli gibi birtakım soyut gerçekler, tabiattan alınmış bazı somut olgularla canlandırılarak gözler önüne serilir.

Beyzâvî, bu hareketli tabloları tasvire başlamadan önce temsili anlatımla ilgili şu çarpıcı bilgileri verir: “Allah Teâlâ önceki âyetlerde münafıkların gerçek hallerini anlatınca, hemen arkasından da meseleyi daha iyi açıklamak ve zihinlere daha iyi yerleştirmek için bir misal getirdi. Çünkü bu şekildeki bir anlatım tarzı kalbe daha çok tesir eder ve yaman hasmı daha çok susturur. Zira temsili anlatım kişiye hayali gerçek, soyutu da somut gibi gösterir. Bundan dolayıdır ki Allah Teâlâ indirdiği kitaplarda çok misal getirmiş, peygamberler ve hekimlerin sözlerinde de bu anlatım yöntemi yaygın bir şekilde kullanılmıştır.”⁵⁹

Ardından âyetteki temsili teşbihi şu ifadelerle açıklamaya çalışır: “Âyet Allah Teâlâ’nın kendisine verdiği hidâyeti zayıf eden, onunla ebedi nimeti elde edemeyip şaşkın ve üzgün bir halde ortalıkta donakalan kimse için bir temsildir. Bu temsille ilk âyetin içeriği iyice açıklanmak ve zihinlere nakşedilmek istenmiştir. Zira orada bahsi geçen kâfirlerin arasına bu münafıklar da dahildir. Çünkü onlar hakkı dilleleriyle söyledikleri halde kalpleriyle inkâr etmişlerdir. Bunu yaparken de küfürlerini gizlemiş, şeytanları ile baş başa kaldıklarında ise onu açığa

⁵⁹ Beyzâvî, *Envârü’l-Tenzîl*, I, 186.

vurmuşlardır. Âyet, sapıklığı fitratında saklı bulunan hidâyete tercih eden veya iman ettikten sonra dininden dönen, yahut sağlam irade halleri olduğu halde (tasavvufi manâda) kuru bir sevgi iddia edip de Allah'ın da ona parlattığı iradi nurlarını giderdiği kimseler için de bir temsildir. Ya da âyet; münafıklara can, mal ve evlat güvenliği verecek ve onları ganimetlerde ve şeriat hükümlerinde Müslümanlara ortak kılacak imanlarını, aydınlanmak için ateş yakanın ateşine ve Allah'ın da onu söndürmek ve nurunu gidermekle onları helak etmesine ve durumlarını açığa çıkarmasına bir temsildir.”⁶⁰

Örnek 2: *أَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَنُبُقٌ يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ* أَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَنُبُقٌ يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ اللَّهُ وَاللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ “Yahut onların durumu, gökten yoğun karanlıklar içinde gök gürültüsü ve şimşekle sağanak hâlinde boşanan yağmura tutulmuş kimselerin durumu gibidir. Ölüm korkusuyla, yıldırım seslerinden parmaklarını kulaklarına tıklarlar. Oysa Allah, kâfirleri çepeçevre kuşatmıştır. Şimşek neredeyse gözlerini alverecek. Önlerini her aydınlatışında ışığında yürürler. Karanlık çökünce dikilip kalırlar. Allah dileseydi, elbette onların iştirme ve görme duyularını giderirdi. Şüphesiz Allah, her şeye hakkıyla gücü yetendir” (Bakara, 2/19-20).

Beyzâvî bu âyetlerin tefsirinde temsili, *müellef* (girift) ve *müfred* (basit) olmak üzere iki kısma ayırarak bunların tanımını yapar ve temsil sanatıyla ilgili çok önemli bilgiler verir. Ardından buradaki temsili teşbihi ayrıntılı bir şekilde açıklar. Müfessirimizin konuyla alakalı açıklamaları aynen şöyledir: “Öyle anlaşılıyor ki bu iki *temsîl* (Bakara 17 ve 20. Âyetler) *müellef* (girift) temsillerdendir. *Müellef temsîl*, içinde birbirinden ayrılması mümkün olmayan birçok parçalar bulunan ve bir tek nesne olacak şekilde birleşen toplu bir heyeti kendi gibi başka bir heyete benzetmektir. “*Tevrat*'la *مَثَلُ الَّذِينَ حُمِلُوا الصَّوَابَةَ لَمْ يَكُنْ لَهُمْ لِحْمَىٰ مِنْهَا حِمٌّ لَمْ يَكُنْ لَهُمْ لِحْمَىٰ مِنْهَا حِمٌّ لَمْ يَكُنْ لَهُمْ لِحْمَىٰ مِنْهَا حِمٌّ* : “Tevrat'la yükümlü tutulup da onunla amel etmeyenlerin durumu, ciltlerle kitap taşıyan eşeğin durumu gibidir” (Cuma, 62/5) âyeti buna örnektir. Çünkü burada Yahudilerin yanlarındaki Tevrat'a karşı kayıtsız kalma davranışları, taşıdığı hikmet tomarlarının kıymetini bilmeyen eşeğe benzetilmiştir. Bu iki temsilden maksat ise, münafıkların şaşkınlık ve şiddet halini karanlıkta yaktığı ateşi sönen kimsenin başına gelenlere veya

⁶⁰ Beyzâvî, *Envârû't-Tenzîl*, I, 193-194

karanlık bir gecede gök gürültülü, şimşekli, son derece şiddetli bir fırtınaya yakalanan ve yıldırımlardan korkanın haline benzetmektir. Bunları *müfred* (basit) temsil saymak da mümkündür. *Müfred temsil*, tek tek eşyaları alıp kendi gibilere benzetmektir.

Allah Teâlânın şu âyeti buna örnektir: وَمَا يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَالْبَصِيرُ وَلَا الظُّلُمَاتُ وَلَا النُّورُ وَلَا الظُّلُومُ وَلَا الظُّلُومُ وَلَا الظُّلُومُ وَلَا الظُّلُومُ “Kör ile gören bir olmaz. Karanlıklar ile aydınlık bir olmaz. Gölge ile sıcaklık bir olmaz” (Fatır, 35/21). Şair İmru’l-Kays’ın şu beyti de öyledir:

كَأَنَّ قُلُوبَ الطَّيْرِ رَطْبًا وَيَابَسًا | لَدَىٰ وَتُرْهَى الْعَنَابَ وَالْحَشِيفَ الْبَالِي

Onun (kartalın) yuvasındaki kimi taze kimi bayat kuş yürekleri, sanki yaş olgun meyve ve çürük hurma gibidir.⁶¹

Birinci temsilde münafıkların kendileri ateş yakana, imanlarını açığa vurmaları da ateş yakmaya; kanlarını, mallarını, evlatlarını ve benzeri eşyalarını kurtarmaları da ateşin çevresini aydınlatmasına; helake ve hallerinin ifşasına yaklaşmışken bunun olmayıp da sürekli ziyanda ve ebedi azapta bırakılmaları da ateşlerinin söndürülmesine ve aydınlıklarının giderilmesine benzetilmiştir.

İkinci temsilde münafıklar sağanağa yakalanan kişiye; inkâr ve aldatmayla karışık imanları da içinde karanlıklar, gök gürültüsü ve şimşekler bulunan buluta benzetilmiştir. (Yağmur yüklü) bulut bizatihi faydalı olsa da bu şekilde olunca fayda yerine zarar getirir. Mü’minlerin baskılarından ve diğer kâfirlerden gelebilecek zararlardan çekindikleri için yaptıkları münafıklık da ölüm korkusu ile parmaklarını kulaklarına tıkamaya benzetilmiştir. Oysa ki bu durum, Allah’ın takdirinden hiçbir şey eksiltmez ve onlara vermek istediği zarardan onları kurtarmaz.

⁶¹ Şairin bu beytinde nitelediği kuş, avladığı küçük kuşları yiyip, yüreklerini bırakmaktadır. Bundan dolayı onun yuvasında çokça yürek bulunmaktadır. Bu kuşun yuvasına ulaşıp onları görmekle de kendi cesaretini vafsetmektedir. *Keşşâf*, I, 86, ilgili beytin dipnotu; “Kör ile gören bir olmaz. Karanlıklar ile aydınlık bir olmaz. Gölge ile sıcaklık bir olmaz” (Fatır, 35/21) âyetlerinde kâfir köre, mü’min görene, küfür karanlığa, iman âydınlığa, sevap gölgeye, ceza sıcağa benzetilmiştir. İlgili beyitte ise taze kuş yürekleri, hünnaba(yaş kırmızı meyve), bayatları ise haşefi balı’ye (çürük hurma) benzetilmiştir. Atıf yoluyla önce müşebbehler, ardından müşebbehün bihler gelmiştir. Görüldüğü gibi bu teşbihlerde karmaşık bir durum, kompleks bir yapı yok. Tam aksine bunlar son derece sade teşbihlerdir. Birazcık kafa yormayla taraflar arasındaki ortak vasıflar tespit edilebilmektedir. Dolayısıyla bunlar müfred teşbihlerdendir. Konevi, II, 19-20.

Durumun şiddeti karşısındaki şaşkınlıkları ve ne yaptıklarını bilmemeleri de her şimşek çaktıkça gözlerini almasından korkmakla beraber onu fırsat bilip birkaç adım atmalarına, ışık sönünce de adeta bağlı kalıp hareket etmemelerine benzetilmiştir.”⁶² Yukarıda verilen misal de tıpkı önceki örnekteki gibi münafıkların içinde buldukları durumu tasvir etmekte, duygu dünyalarına egemen olan kargaşayı ve şaşkınlığı usta bir ressamın en küçük ayrıntıları dahi atlamaksızın göz alıcı renklerle çizdiği canlı bir tablo halinde gözler önüne sermektedir.

Örnek 3: إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَّا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ “Allah, bir sivrisineği, ondan daha da ötesi bir varlığı örnek olarak vermekten çekinmez. İman edenler onun, Rablerinden (gelen) bir gerçek olduğunu bilirler. Küfre saplananlar ise, “Allah, örnek olarak bununla neyi kastetmiştir?” derler. (Allah) onunla birçoklarını saptırır, birçoklarını da doğru yola iletir. Onunla ancak fasıkları saptırır” (Bakara, 2/26). Bu âyetin içeriğinden anlaşıldığına göre münafıklar ve diğer münkirler önceki âyetlerde verilen kendilerini küçültücü ve alaya alıcı misalleri Kur'an'ın doğruluğu konusunda şüphe uyandırıcı bir koz olarak kullanmak istediler. Oysaki Allah Teâlâ kullarının kitabını zevkle okumaları ve kolayca anlamaları için gerektiğinde teşbih, temsil, örnekleme gibi edebi sanatları kullanmıştır. Zira bu sanatlar sözü güzelleştirdikleri gibi manânın anlaşılmasını da kolaylaştırmaktadırlar. Onların ateş, yağmur bulut gibi misalleri ileri sürerek “Allah böyle şeyleri örnek vermez” demeleri üzerine, “Gerektiğinde sivrisineği, hatta daha küçük ve önemsiz şeyleri bile örnek verir” denilerek bu düşünceleri kesin bir dille reddedilmiş ve temsili anlatımın önemine bir kez daha dikkat çekilmiştir.

Beyzâvî bu âyetin tefsirinde de temsil sanatıyla ilgili güzel bilgiler verir ve hüsnî temsilin şartlarını son derece ince bir edebi üslupla şöyle açıklar: “Geçen âyetlerde çeşitli temsiller yer alınca bunların ardından hüsnî (güzel) temsil, hakları ve şartları açıklandı. O da temsilin, temsil getirilen şeye büyüklük ve küçüklükte, adilik ve şerefte uygun olmasıdır, yoksa temsil getirene uygun olması değildir. Çünkü temsil, ancak

⁶² Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil*, I, 212-214.

temsil getirilenin manâsını açmak, üzerindeki perdeyi kaldırmak ve onu görülen ve hissedilen bir şey (somut) gibi göstermek için getirilir. Ta ki vehim akla yardım etsin ve onun üzerinde akılla uzlaşsın. Çünkü akıl yalın manâyı ancak vehimle tartışarak idrak eder. Zira onun tabiatında görülen şeye meyletme ve taklidi sevme vardır. Bundan dolayıdır ki Yüce Allah'ın gönderdiği kitaplarda temsiller yaygındır. Güzel konuşan kimselerin sözlerinde ve hekimlerin işaretlerinde de sıkça yer alırlar. Değersiz değersizle, büyük de büyükle temsil edilir. Temsili getiren ne kadar büyük olsa da böyle yapılır. Nitekim İncil'de kalpteki kin eleğin üstünde kalan kepeğe, katı kalpler taşa ve ahmak kimselerle konuşmak da arının deliğine çomak sokmaya benzetilmiştir. Arapça'da da şöyle temsiller vardır: Keneden daha duyarlı, kelebekten daha hareketli; sivrisineğin iliginden daha az bulunur. (İşte temsil böyle yapılır.) Yoksa cahil kâfirlerin, Yüce Allah'ın münafıkların halini ateş yakanların ve yağmura yakalananın durumuna, putlara tapmayı gevşeklik ve zayıflıkta örümceğin evine benzetip, münafıkları sinekten daha basit ve daha değersiz kılması üzerine: Allah misal getirmeyecek ve sinekle örümcekten bahsetmeyecek kadar büyüktür, dedikleri gibi değil.”⁶³

Örnek 4: مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلٍ فِي كُلِّ سَبْتَلَةٍ مِائَةٌ حَبَّةٌ وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ “Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, yedi başak bitiren ve her başakta yüz tane bulunan bir tohum gibidir. Allah, dilediğine kat kat verir. Allah, lütfü geniş olandır, hakkıyla bilendir” (Bakara, 2/261) Âyeti: “Tohumdan bir gövde çıkar, ondan da yedi dal ayrılır. Bu dalların her birinde içinde yüz adet tane bulunan bir başak olur. Mısır, buğday gibi bitkiler verimli topraklarda bazen bu şekilde ürün verseler de netice itibariyle bu bir temsildir, ille de olması şart değildir”⁶⁴ ifadeleriyle tefsîr eden Beyzâvî, Kur’ân-ı Kerim’de yer alan bazı temsillerin gerçekliğinin kastedilmiş olmasından ziyade, edebi ve belâğî maksatlarla birtakım manâları çarpıcı tablolar halinde idraklere sunma amacı taşıdıklarına işaret etmiş olmaktadır. Zaten konuları daha canlı ve etkili bir anlatımla sunmak için bu tür sembolik anlatımlara zaman zaman başvurmak Kur’ân-ı Kerim’in önemli üslup özelliklerinden biridir.

⁶³ Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, I, 254.

⁶⁴ Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, I, 565.

Örnek 5: مَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ أَعْمَالُهُمْ كَرَمَادٍ اشْتَدَّتْ بِهِ الرِّيحُ فِي يَوْمٍ عَاصِفٍ لَا يَقْدِرُونَ مِمَّا كَسَبُوا عَلَىٰ شَيْءٍ ذَٰلِكَ هُوَ الضَّلَالُ الْبَعِيدُ
 Örnek 5: “Rablerini inkâr edenlerin durumu şudur: Onların işleri, fırtınalı bir günde rüzgârın şiddetle savurduğu küle benzer. (Dünyada) kazandıkları hiçbir şeyin (ahirette) yararını görmezler. İşte bu, derin sapıklıktır” (İbrahim, 14/18). Bu âyette *teşbih-i temsili* vardır. Çünkü benzetme yönü, ayırışmayacak şekilde iç içe girmiş bir kaç çeşitten meydana gelmektedir. Beyzâvî bu temsili şu ifadelerle açıklar: “Kâfirler sadaka vermek, akrabalarla bağlarını devam ettirmek, darda kalana yardım etmek, köle azad etmek gibi yaptıkları iyi amelleri veya putlar için çalışmalarını, Allah’ı bilme ve o amellerle ona yönelme esasına dayandırmadıkları için Allah Teâlâ bütün bu yaptıklarını yok olma ve boşa gitme hususunda fırtınalı bir rüzgârın savurduğu küle benzetmiştir.”⁶⁵

Örnek 6: أَدَّىٰ جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا
 Örnek 6: “O, yeri sizin için döşek, göğü de bina yapan, gökten su indirip onunla size rızık olarak çeşitli ürünler çıkarandır. Öyleyse siz de bile bile Allah'a ortaklar koşmayın” (Bakara, 2/22). Âyetin tefsirinde Beyzâvî tasavvufi bir yorum getirerek son derece ilginç şu işari benzetmeleri yapar: “Belki de Allah Teâlâ bu âyeti celilede, zahirin delaletiyle ve sözün de o konuda olmasıyla insanın yaradılışına, ona bol bol verdiği manâ ve sıfatlara temsil yoluyla işaret etmek istemiştir. Mesela bedeni yere, nefsi göğe, akli suya benzetmiştir. Ona taşacak şekilde verdiği bilimsel faziletleri ve meydana gelen nazariyele-ri duyular için akli kullanmaya benzetmiştir. Ruhsal ve bedensel kuvvetlerin sarmaş dolaş olmasını da irade sahibi yaratıcının kudretiyle aktif semavi ve pasif yerel güçlerin birleşmesinden doğan meyveye benzetmiştir. Çünkü her âyetin bir dışı ve bir içi vardır, her ucun da bir çıkacak ve batacak yeri vardır.”⁶⁶

Sonuç

Ünlü müfessir Kâdî Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl* adlı tefsirinde Kur'an-ı Kerîm'deki en önemli belâğî sanatlardan biri olan teşbihi ve türlerini çok sayıda beyitle de istişhad ederek izah etmiş,

⁶⁵ Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl*, III, 343.

⁶⁶ Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl*, I, 228.

İlgili âyetlerin tefsîrinde bu sanatın inceliklerini ortaya koymuştur. Onun konuyla ilgili uygulaması sadece teşbihin tespitine yönelik olmamıştır. O teşbihin rükünleri üzerinde de durmuştur. Müşebbeh ve müşebbehün bih olmaya elverişli unsurların neler olabileceğini izaha çalışmıştır. Benzetme edatı ve benzetme yönü ile ilgili bilgiler vermiş ve açıklamalar yapmıştır. Eğer bu rükünler mahzuf ise onları takdir etmiştir. Teşbih edatı ve vech-i şebihin zikrine ve hazfine göre mürsel, mükked, mufassal ve mücmel şeklindeki isimlendirmeleri kullanmamış, ancak teşbihin bu türlerini uygulamalı olarak göstermiştir. Mürrekkeb, müfred, ma'kûs (maklub), tahyili ve temsili teşbihlerin isimlerini bizzat zikretmiş ve bunlarla ilgili tanımlamalar ve açıklamalar yapmıştır. “Mukadder mezkûr hükmündedir” meşhur kaidesi gereğince, müşebbehi mahzuf olan bir teşbihin karineden dolayı müşebbehi takdir edilebiliyorsa belîğ teşbih kategorisine gireceğini âyetlerden ve şiiirlerden örnekler getirerek ispatlamaya çalışmıştır. İstiarenin şartının müstearun leh'in külliyyen hafzedilmesi olduğunu ifade ederek bu tür teşbihlere istiare diyenlerin görüşlerini reddetmiştir. Temsil ve teşbih lafızlarını zaman zaman birbirlerinin yerine kullanmıştır. Özellikle temsili teşbih sanatıyla ilgili açıklamaları son derece tafsilatlı ve doyurucudur. Hüsn-i temsili ve şartlarını gâyet güzel açıklamış, bazı temsillerin gerçekliklerinden ziyade edebi ve belâğî bir maksatla zikredilmiş olabileceğini belirtmiştir.

Kaynaklar

- Akdemir, Hikmet, *Belâgat Terimleri Ansiklopedisi*, Nil Yayınları, İzmir, 1999.
- Ali el-Cârim-Mustafa Emîn, *el-Belâgatu'lVâzıha*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 2007.
- Altuntaş, Halil - Şahin Muzeffer, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, Diyânet Yayını, Ankara, 2006.
- Beyzâvi, Nâsirüddîn Ebu Saïd Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şirâzî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, I-V, thk, eş-Şeyh 'Abdülkadir 'İrfan el-'Aşşâ' Hassûne, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1996.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsîr Tarihi*, I-II, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1974.
- Bulut, Ali, *Belâgat (Meânî-Beyân-Bedî)*, Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Vakfi

- Yayınları, İstanbul, 2013.
- Durmuş, İsmail, "Teşbih", *DİA.*, TDV., Yay., İstanbul, 2011, XL, ss. 553-556.
- Durmuş, İsmail, "Temsil", *DİA.*, TDV., Yay., İstanbul, 2011, XL, ss. 434-435.
- Ebussuûd, Muhammed b. Muhammed el-'Îmâdî, *el-Îrşâdü'l-'Akli's-Selîm İlä Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*, I-IX, Dâru'l-İhyâit-Turâsi'l-'Arabi, Beyrut, trs.
- Hâşimî, Ahmed, *Cevâbiru'l-Belâğa fî'l-Me'ânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî*, el-Mektebetü'l-'Asriyye, Beyrut, 1999.
- Haddâre, Muhammed Mustafa, *İlmü'l-Beyân*, Dâru'l Ulumi'l-Arabiyye, Beyrut, 1989.
- İbnTemcid, Muslihuddin Mustafa b. İbrahim er-Rûmî, *Hâşiyetü'-bnî't-Temcid 'ala Tefsiri'l-Kâdî'l-Beyzâvî ve Me'abuHâşiyetü'l-Konevî*, I-XX, thk., Abdullah Mahmud Muhammed Ömer, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001.
- Kâtip Çelebi (Hacı Halife), Mustafa Abdullah, *Keşfü'z-Zunûn 'an Esâmî'l-Kütübi ve'l-Funûn*, I-VII, thk., Muhammed Abdülkadir 'Ata, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan, 2008.
- Kâzım, Şeyhü'l-İslâm Musa, *Safvetü'l-Beyân fî Tefsiri'l-Kur'ân*, İstanbul Âmire Matbaası, 1335.
- Kazvîni, el-Hatîb Celâluddin Muhammed b. 'Adirrahmân, *el-İzâb fî 'Ulûmi'l-Belâğa, el-Me'ânî el-Beyân el-Bedî*, nşr.,İbrahim Şemsüddin, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Kahire, 1424/2003.
- Kazvîni, el-Hatîb Celâluddin Muhammed b. 'Adirrahmân, *Telbîsu'l-Miftâb*, Şarih, Abdurrahman el-Berkuki, Dâru'l-Fikri'l-'Arabi, 1932.
- Konevi, 'İsamuddin İsmâ'il b. Muhammed, *Hâşiyetü'l-Konevî 'ala Tefsiri'l-İmamî'l-Beyzâvî ve Me'abu Hâşiyetü'-bnî't-Temcid*, I-XX, thk., Abdullah Mahmud Muhammed Ömer, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001.
- Meydânî, 'Abdurrahmân Hasan Habenneke, *el-Belâğatu'l-'Arabiyye, Üsûsübâ ve 'Ulûmubâ ve Funûnu' bâ*, Beyrut, 1996.
- Râzî, Fahrüddin b. Ömer, *Nihâyetü'l-Îcâz Fî Dirâyetü'l-Îcâz Min Esrâri'l-Belâğa*, nşr. Nasrullah Hacımüftüoğlu, Dâr-ı Sadır, Beyrut, 2004.
- Sa'di, Abdürrezzak Abdurrahman, *Tenbîhü'l-Vüsna İlä İlmî'l-Beyân*, Dâru'l-Enbâr, Bağdad, 1997.
- Saraç, M.A. Yekta, *Klasik Edebiyat Bilgisi "Belâgat"*, Gökkuşbu, İstanbul, 2010.

- Sekkâkî, Ebû Ya'kûb b. Ebî Bekr Muhammed b. Ali, *Miftâbu'l-'Ulûm*, Matbaatu Dâri'r-Risale, Bağdad, 1982.
- Suyûtî, Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *el-İtkân fî 'Ulûmî'l-Kur'ân*, I-II, nşr. Mustafa Dîb el- Buğâ, Beyrut, 1996.
- Şeyhzade, Muhammed b. Muslihiddin Mustafa el-Kücevî (Kocaeli), *Hâşiyetü Mubyiddin Şeyhzade 'alâ Tefsiri'l-Kâdî'l-Beyzâvî*, I-VIII, thk., Muhammed Abdülkadir Şahin, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1999.
- Teftazânî, *el-Muhtasarü'l-Meânî*, nşr., Hacı Ahmet Hulusi, Dersaadet, ts.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullâh Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf 'an Hakâyiki Gavâmizi't-Tenzil ve 'Uyûni'l-Ekâvîl Fî Vücûbi't-Te'vîl*, I-IV, thk., Muhammed Abdüsselam Şahin, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1995.